

МИКОЛА ЖУЛИНСЬКИЙ – ІВАН ЧЕНДЕЙ: СПРОБА ІНТЕРВ'Ю

У серпні 1981 році літературознавець Микола Жулинський, працюючи над передмовою до двотомника вибраних творів Івана Чендея, що виходив у київському видавництві «Дніпро», приїхав на Закарпаття, щоб поспілкуватися з їх автором, побувати у тих місцях, де «прописані» герої роману «Птахи полишають гнізда», повісті «Іван». Вони побували в рідному селі письменника Дубовому на Тячів-

щині, піднялися на гору Ясенову... Від'їжджаючи із Закарпаття після тижневого перебування-спілкування (від 16 серпня по 22-е), Микола Жулинський написав Іванові Чендею запитання для роздумів і дальшої відповіді під назвою «Спроба інтерв'ю». В архіві мого батька зберігаються два листи із відповідями на ті запитання. Подаємо перший з них.

Марія Трещак, дочка Івана Чендея

Лист Івана Чендея до Миколи Жулинського від 24 серпня 1981 р.

Дорогий Миколо Григоровичу!

Оце виклав я перед собою громадку листів, що на них досі відповісти не встиг, а серед листів і «Спроба інтерв'ю» (так назвали Ви запитання, що на них треба відписати Вам). Найперше тут закінчив я листа (писався частково до Вашого приїзду) Лівовицькому – видатному театралу, людині незвичайно багатій духом – у Прагу, а тут сідаю вже писати і Вам.

Не знаю, чому саме Вам відразу, а не Князевій у Москву чи іще комусь іншому.

Певно, Ви найближче стоїте зараз біля мене. Мені здається, що розмови ми не закінчили, а тільки на хвилику зупинилися, щоб подумати іще, зібратися з настроєм для гутірки дальшої.

Учора Ви поїхали у Київ стурбованим – дзвінок додому і розмова про донечку Вас турбували, хвилювали, і навіть в разі, коли ми ще говорили, ще були разом в машині, на вулиці, на майданчику перед виходом до літака, Ви уже весь були дома, в Києві... І я це розумів...

Якось немилосердно прудко збіг тиждень від 16 серпня по 22-е. Здається, його і не було.

Проте він був. Напружений, насичений, змістовний. Мені навдивовижу чітко вдалося спланувати, розставити, гадаю, не тільки дні, але й години Вашого перебування в Закарпатті. Один день, правда, належав не зовсім нам. Це був той понеділок, коли вибралися ми у Волівець по господарських справах. Річ у тім, що домовленість господарського порядку була у мене з Волівцем заздалегідь, мене там чекали, тому і мусив я братися в дорогу. Правда, в той день ми собі оглянули околиці від Ужгорода до Перечина, від Перечина до Порошикова та Оленівського перевалу, відтак до Поляни, від Поляни на Нижні і Верхні Ворота, а звідтіля уже і до Волівця...

Вівторок минув у клопотах. Ми готувалися їхати в Дубове, коли раптом з'ясувалося, що наш чорний кінь зовсім не надійний... Гарзд, що кінь брикнув копитами й дав знати про свій норів не десь між Ужгородом і Мукачевом, а прямо таки неподалік Ужгородського мізерного ринку. Кінь іще мав совість, бо якось дотягнувся до стійла. Тут було піднято суцільний аврал. На підмогу були покликані краці спеці, був зчинений переполох по різних інстанціях та гаражах, а я ж особисто переконався (котрий раз!), що світ не без добрих людей. І карбюратор був відремонтований, і бензопомпа була роздобута, і в дорогу ми таки вибралися. Чудо! В той день ми ще змогли вибратися і на замкову гору у Хусті. Це було досягнення!.. З гори ми оглянули околиці, котрі хоч і знаходилися у надвечірньому присмерку, не захоплювали мене так первозданно, як сорок шість років тому в моє перше сходження на замок хустський, проте вражали... І я знову і знову виуджував поміж кам'яницями мою рідну гімназію – заклад, що в свій час серед шкільних на Закарпатті не мав собі рівних.

Ніч з вівторка на середу була короткою у хаті племінниці Ольги. Десь о четвертій годині я прокинувся на ліжку і вже довго заснути не міг... Мені жєбонів, дзюрчав потічок під самим вікном; гадалося, що при подібному й спати належало б солодко, а я тут бачив не інше, а свою маму в ті зимові дні, коли вона на цьому ж потоці прала білизну... Руки її мерзли від крижаної води, ті руки вона гріла в гарячій воді, що її для тепла брала в бідончику – обгорнутий був ряднинами теплими, аби тепло із води не втікало...

Одним з найбагатших на враження, зрозуміло, був день Преображення. Ранок в церкві з порядкуючим владикою і ктитором, дяком-патріархом, всеможним навчителем Батьком ставав уже не іншим, а театральним дійством, де все було на своєму місці: кожен порух, кожен погляд.

Гарзд, що він таки нас з Вами не вгледів тоді. Не минути б криласа, як не минути б і читання якогось псалма перед усім чесним людом для балачок в разі покори, для спокуси і тих же балачок в разі спротиву...

Ми собі вийшли і подалися на Ясенову.

Ясенова була справді привітною. Осяяна сонцем, обвіяна вітрами, проросла пашею після косіння, стелилася вона м'яко, лагідно, пишно. В красі своїй була такою ж величною, якою запам'яталася з дитя-

чих, юнацьких літ. Було багато, багато тих картин, яких, зрозуміло, бачити Ви не могли, проте я знову і знову їх бачив. Я бачив оборіг-велет на самому ґрунті іще тоді, коли мій дід Петро і сам піднімався на Ясеніву. Я бачив на Ясеніві рублену з деревин колибу, в її зрубі гуділи вітри, диміла ватра, тут порядкувала моя мама, готуючи обіди, вечері для косарів... І не тільки! Мама сушила сіно, поралася з копичками, зрїбала сухе в навилки, навилки складалася в копички, копички-пластя зносилися до оборога... І все тут співало птахами, дихало пахощами, і світ був таким великим, які лишень простори відкривалися з Ясеніву... Для повноти вражень і настроїв ми взялися з нашого поля на Ясеніві до самого верха, до ґруня – сказав би кожен дубівчанин. Той ґрунь був і не так далеко, і дорога до нього долалася справді легко. На якомусь відтинку я навіть побіг. Я біг хлопчиком, пастушком, босоніж, чуючи диво радості від самої здатності іще бігти. А звідки ця здатність взялася в мені, ледве не шістдесятирічному – один ласкавий Господь відає. Для мене подібне є справжньою загадкою. Щоб хотів я похизуватися перед Вами? Ні! Щоб хотів показати, ніби іще є порох у порохівницях? Ні! Я просто біг, бо мене тут несла сила Ясеніву з її неповторним чаром краси. Можливо, вона, Ясеніву, й додала мені сил, пестливо розстеливши обліг під ногами й залишивши цілу смугу нескошеної трави... На ній ми собі полежали, воістину чуючи сонце таким близьким і привітним в своїй щедроті... Отут, на Ясеніві, ми дали собі руки знову вибратися на чарівницю гору, як сплунуть нові десять літ. Я вірю, що ми таки в здоров'ї на Ясеніву піднімемося, що краса її помножиться на гостроту нашого сприймання зовсім-зовсім стиглого. Для мене Ясеніву стане отою зеленою коліскою, в якій виколісалася не тільки моя дитяча пора, але в якій виколісувалися і мої захоплення красою гір, красою Закарпаття всуціль. Для мене Ясеніву також, сподіваюся, подарує чимало радісного в роботі... Для Вас віднині стане Ясеніву уже не єдино вчитаним з моїх речей явищем, об'єктом, а стане тою ж красою з Верховини, до якої не зачаровуватися годі... Вона віднині буде з Вами завжди, а коли дасть змогу Вам предметніше відчувати прекрасне в описах природи гір, це буде добре... В цьому не сумніваюся...

Розмови з двома Василинами, сходження з Ясеніву, і ... і знаменита зустріч з водопадом по імені Гук. Гадаю, Ви зовсім предметно відчували, збагнули, а чому той водопад названо Гуком.

Вже не один мій добрий гість побував тут. І кожен по-своєму захоплювався Гуком, а я всякчас радів, коли бачив: кожен, хто зі мною навідується до Гука, залишає тут і пригорщу своїх емоцій... Ними Гук багатіє... А я благословляю його за те, що він мені всяк раз якось по-новому відкривається своїм чаром...

Двадцятого серпня був четвер. Тут ми промандрували в Дубівім, озираючи саме село, чи то пак селище, з його «достопримечательностями». Звісно, сходження до Дубівського місця вічного спочинку доповнило наші уяви про ті цвинтарі, що справді варті людської великої уваги і в слові, і в барвах з палітри, і в мелодії... Як Ви могли пересвідчитися, все на землі здатне старіти, навіть цвинтарі. Отой старий з камінним хрестом – Ви списали собі текст – скидався на вічну тишу, на спокій, коли на отому молодому християнському з могилами дідів, мамі, брата і т.д. іще все озивається плачами, іще рябить одягами, іще гомонить Великодніми молодіжними забавами – і досі в Дубівім побутує звичай вибиратися у Великодні дні на цвинтар: тут молодь влаштовує собі завгуру... Як і десятки, сотні літ тому...

(І могила, звісно, прототипа Каламаря тут пімнулася – драматична місцина Дубівського цвинтаря...)

А Ілля Попович? Мій «неліцеприятний» суддя! А дубок, що його садив сам Іван Михайлович? А руїна колишнього багатиря-корчмаря Канюки! Отой будинок, що в ньому пилося, їлося, танцювалося, молосося і перемелювалося... Тепер він розкидався, за якихось дві тисячі карбованців проданий... І знову я тут уже бачив цей будинок іще тоді, як лишень зводився... Скільки вражень, Скільки асоціацій, і як добре, що я бачив не тільки народження будинку, але й погибель його! Що треба іще літератору для простору думкам, для простору образам?..

Про розмову з Ільком Поповичем, як і про розмови з батьком, можна було б окремо говорити. Та тут Ви більшим паном за мене; спостеріг я у Вашій особі творця кмітливого, такоого, що бачить, вміє слухати. І не тільки вміє слухати! Вміє занотовувати, почуте осмислювати, давати йому свою оцінку. Ото Ви уже сам і будьте тут господарем...

Дорога до Рахова з ночівлею у Верхньому Водяному має своє лице. В принципі, була вона прекрасна надзвичайною душевною красою тих господарів, де ми заночували, а точніше – де заночував я. Маю на увазі Тафіїв.

А от Середнє Водяне мною сприйнялося боляче, лягло на серце дошкульно і пекуче. Я довго думав, що сказати, як охарактеризувати оце румунське село на Закарпатті... Село з бляшаними огорожами – металу вистачило б для цілих полків, чи ескадриль літаків. Село, що одягнене в білий цемент... Отак я і надумав: Сита Бідність Духа В Білому Цементі...

Церква стародавня не інше, як сувора мелодія віків над селом. Нові могили біля церкви, – блюзнірство й жадоба сучасників утвердити себе у вічності могилою біля пам'ятника, що прийшов з вічності і повинен їй належати далі... І оті огорожі для могил в Середньому Водяному, як знак захланності: аби більше, аби собі!..

І ота задріпана, засмічена громадська зупинка автобусна на тлі благодаті земної в кожній садибі!

Отак думаю, думаю, і здається мені все воно настільки потворним, аж дух перехопує – навіть кричати несла...

І радити нема чому тут... Пам'ятаєте могилу якогось Гузо на цвинтарі в тому ж таки Середньому Водяному зовсім свіжю з патретиком? Могила, що в ній захоронений заробітчанин – привезли останки

зі сходу? Оця могила є не тільки якимсь фізичним знаком смерті, але якимсь жахливим символом духовного скініння і помирання отих, що живуть єдино кам'яницями... Можна уявити собі іще, як багато матеріального добра згорнуто та похоронено за дверима тих кам'яниць за металевими огорожами! А де багатство духовне? Де вчені з цього села? Де кандидати наук? Які особисті бібліотеки в хатах? Яка віддалена перспектива? Невже з літами смуга потемніння ляже на кам'яниці, а сьогодні нічим не простягнеться високим в майбутнє?... І при всьому тут засвітилося ураз мені на садибі того Юрія Юрійовича Грегора, де я руки мив – пам'ятаєте. Сини його повиучувалися, самий Грегор живе в хаті давній – так дивно було бачити її серед білих кам'яниць в самій середині села під пагорбом з церквою!.. І щось теплом гріло істинним на цій садибі од замороженого роками, зниділого румуна... Я більше радості чув од цієї зустрічі, аніж од усіх отих зустрічей поспіль з дзеркалами – хто міг би збагнути, а для чого вони, оті дзеркала вліплени в стіни?..

І Хустська гімназія...

Правда до Хустської гімназії іще в мене було одне сильне враження з Рахова. Маю на увазі не ту зустріч, де Ви і Михайло швиденько щось перекусили, а свою зустріч з Оксаною Морочило – жінкою-адвокатом. Справді драматично спостерігати, коли жінка знає про свою страшну недугу, свідомо того, що недуга ця зведе її... Але зайти до неї я був зобов'язаний багатьма роками приятельного знайомства. І взагалі я вважаю, що люди повинні навідуватися до людей особливо тоді, коли комусь важко... Саме тоді людина і найбільше потребує людського!.. Хіба не розуміння подібного продикувало мені і «Криничну воду»?..

Повернемося таки до гімназії в Хусті.

Знаменитий цей заклад навчальний.

Жодна з шкіл на Закарпатті не дала таку сильну групу борців, таких відомих людей Закарпаттю. Розумієте, певно, як багато нагорталося хвилюючого, коли я підходив до своєї школи, коли я стояв перед своїм колишнім першим класом... Не знаю чому, але якимось по-особливому мене вражали оті дві діжки з каменю при вході по два боки... Я бачив у них знову і знову два розкішні куці типу дерев із вічно зеленим листям, як бачив у той червневий день, коли вперше наближався до гімназії хлопчиком здавати вступні екзамен; як бачив, коли ішов до першого класу, взагалі проходив на навчання кожного ранку в теплу пору року. Тут же ці куці-деревця зеленіли мені у вестибюльній частині першого поверху взимку. Зараз їх годі було бачити... Зате з каменя висічені вазы були заповнені цементним розчином, на одній вазі стояла так звана піонерка з бетону, на другій не було анініц – тут стояв піонер кілька років іще тому... Піонерка, бач, явилася більш живучою, хоч і вона, сарака, зазнала каліцтва – нога нижче коліна проглядала крицевим стержнем... Господи, скільки несмаку і примітиву!.. І як далеко ми відійшли від Краси, од тої елегантності, яка вражала кожного, хто тільки колись переступав пороги найвищого навчального закладу цілої східної частини Закарпаття!.. Чому?... Невже існує якийсь загальний середній рівень потреб? Невже у нас нема кому обати про красу за великим рахунком?... Як це хтось не зміг зрозуміти, що висічені з каменю дві вазы по двох боках при вході до гімназії (користуюся цим давнім терміном) ніяк не призначені для того, аби їх заповнити бетонним розчином, відтак на них же вмонтувати дві бетонні фігури? Подібне придумати важко для засвідчення несмаку, естетичної невідготовленості серед примітивів. Подібне можливе там, де примітиви не позбавлені відчуття гумору й жадають творчості!..

Обвішана різними таблицями, гаслами внутрішня частина школи знову ж таки вражала якимось дивно несмаком тим більше, коли сам пам'ятаєш дзеркальну чистоту в цій же школі, коли око звикло до благородної строгості, коли тебе натомлює все наївне і претензійне. А що казати про благородство стилю приміщення, інтер'єру? Що казати про той стан, коли розуму нічого не сміє заважати зосереджуватися, функціонувати в ім'я мудрості, вдосконалення особистості? Побачене мною всередині школи засвідчує примус, якусь дивну муштру, докучливість. Подібне здатне тільки відштовхувати. Ні, не вміємо користуватися мудро, по-сучасному засобами інформації, унаочнення, пропаганди та агітації. Говорю принаймні про школу, в якій вчився колись я... Гімнастичний зал теж зазнав змін. Нема уже в ньому того блиску, яким відзначався, чепурності та акуратності. Якийсь поношений геть-геть він, зашарпаний...

І моє стрімке сходження вгору по мотузу. Було в цьому щось від бешкетства, навіть від необачності... Як це я в свої нинішні роки міг вхопитися й братися вгору?... Давно минули роки, коли на уроках гімнастики кожен юнак мусив показати, що може і скільки має сили... Гаразд, що запізнілу пробу я витримав з честю... Від цього мені приємно... Значить, знову ще порох є...

У той день (21 серпня) нас чекала іще одна зустріч.

Була ця зустріч на Берегівщині.

Хата, що могла б зійти за картинну галерею, в якій не все вміщається на стінах, проба вин, розповідь мудрої жінки – дочки моєї однокласниці по гімназії, – громада нахлинула вражень позитивного і негативного характеру – хіба подібне може забути Вас? Певно, ні.

І оце все спостережене знову й знову свідчить про складність умов нашого життя. Мабуть, свідчить і про те, як мало ми іще само життя знаємо... Маю на увазі сувору дійсність з її гримасами і несподіваностями.

І отой день, коли Ви уже від'їжджали знову до рідних Київських горизонтів. Відчувалася деяка втома від напруги доріг, від втрати емоцій при розмовах як про те, що довелося побачити і по дорогах спостерегти, так і від одної уже Вашої присутності у нас в гостях. Насправді я відчував Вас не просто

гостем, а людиною близькою і рідною, з якою ти не мусиш дотримуватися якихось строгих умовностей, з якою легко. Проте все одно втома чулася. Ішла вона від моїх літ, від керування машиною, від якихось неполадок в дорозі...

Проводжаючи Вас, я знову і знову думав, що у житті все складається з зустрічей та проводжань, що й самі ми упродовж довгого чи короткого життя втиснуті у якийсь регламент від появи на світ і коліски, до проводжання в останню дорогу і домовини з чотирьох дощок... І уже ціле життя від коліски здається нічим іншим, а одною дорогою з тими ж зустрічами, проводжаннями, набутками і втратами...

Я шкодував, що від'їжджаєте, проте я мав одну велику радість: нею оплачувалося все-все. Радістю було, що ми таки собі в Закарпатті зустрілися, що ми Закарпаттям проїхалися, що Ви побачили мої рідні горизонти й доторкнулися до джерел моєї праці над словом. Яюсь я зронив, що рідко випадає щастя літератору от спокійно провести час з науковцем, літературним критиком, літератором для ближчого пізнання, для проникнення один в одного, а заразом з цим і для проникання в сутність творчості певного індивідууму. Колись (було це в 1966, здається) Кость Волинський будь-що хотів побачити батька (в ньому чомусь він вбачав від початку і до кінця прототипа Пригари з «Птахів»), от ми після конференції по новелі (проводилася така в університеті) і подалися на позиченій з облвиконкому машині, зрозуміло, в Дубове. Пробули ми тут якусь годину – Волинський всього встиг на батька глянути, потиснути його руку. Й тільки... А тут Ви. І наскільки Ви були в більш вигідній ситуації!.. Ви могли з старим наговоритися, побачити його в кількох ситуаціях... Це не пропадає марно. Тим більше, якщо батькова постать так багато заважила у моїй творчості...

Коли Ви поїхали, я таки чекав можливості довідатися про дорогу Вашу. Дзвонив, знову дзвонив, а раптом озвалися Ви. І я при розмові з Вами телефоном переносився до Вашої хати уявою. І знову тут бачив Вас, правда, децю іншим, аніж в Ужгороді. Були Ви у колі своєї невеликої родини з турботами і певним неспокоєм про здоров'я донечки. Я так хотів, і так хочу зараз, аби у Вас було все гаразд. Ви цього собі справді заслужили!..

Здається, тут можна б уже переходити і до відповідей на запитання, що Ви мені їх поспіхом перед дорогою написали з хитромудрим заголовком «Спроба інтерв'ю».

Чесно казати Вам, я отих інтерв'ю просто не люблю, бо за кожним бачу якусь запрограмованість. Оту саму, коли людина схожа на отого, що стоїть перед фотоапаратом, не знає куди діти руки, якій їй вираз сотворити на обличчі, як підкрутити вуса, прилизати чуприну. Інтерв'ю завжди зв'язане у мене з думкою не звичайної розмови, коли люди як люди, а тої самої, при якій кожен хоче бути кращим, добрішим, аніж він є насправді. Взагалі я противник інтерв'ю, навряд хтось зможе переконати мене в доцільності подібного «жанру». У нас і без інтерв'ю вистачає лаку, рум'ян, пудри і штукатурки...

При цьому, все-таки, постараяся бодай коротко (от не знаю, чи подібне вдається мені!) відповісти на поставлені запитання.

І так:

1. Письменник як мистецька індивідуальність не виростає на ґрунті, що не наповнений соками минулих духовних звершень. І Ви були під впливом певних письменницьких почерків, тематичних зацікавлень, стилів, проблем. Хто вони і як вплинули на Вас, на Ваше зростання як літератора?

Найпершим моїм вчителем була народна творчість – казка, легенда, пісня-коломийка.

Іще при навчанні в народній школі я захоплювався журналом «Наш рідний край» з його додатком «Віночок для підкарпатських діточок». В журналі, і особливо в додатку до нього, друкувалися народні казки. Вони були моїм улюбленим читивом.

Навчаючись у гімназії, я записував народні коломийки. Дивом і великою радістю було, коли з моїх записів з'явилися дві добірки в газеті «Руський народный голос» – виходила така газета на Закарпатті в час першої Чехословацької республіки.

Велике враження на мене справляв різдвяний вертеп з колядниками-лицедіяями і колядками. Досі пам'ятаю чар народних верховинських весіль з цілими барвистими сценами в його окремих частинах, співами і танцями. Захоплювався я народними весняними забавами, подив викликали у мене тексти ворожіння, закликань, баянь і т.д.

Не залишався я байдужим ніколи від народних звичаїв з їх багатою обрядовістю.

Справді нелегко мені відповісти на запитання, хто з письменників мав на мене найбільший вплив, у кого я вчився.

Здається мені, що не пройшла мимо мене школа наших закарпатських письменників-будителів і просвітителів на чолі з Духновичем і Павловичем, проте жоден їх твір не вражав мене у тій великій мірі, коли саме завдяки прочитаному хотілося і самому стати літератором.

Велике враження мала на мене поезія Олеса, яку прочитав я частково в роки фашистської окупації Закарпаття після розвалу Чехословацької республіки в 1938-1944 роках.

Сильною любов'ю полюбив я поезії Єсеніна; першою прозою яку читав і думав, були твори Горького – «Детство», «В людях», «Мої університети», «Мать», «Фома Гордеев».

По-справжньому наша українська література прийшла до мене тільки після визволення Закарпаття в 1944 році.

На час визволення я вже був учасником літературного збірника хустських гімназистів на чолі з Петром Лінтуром – нашим вчителем – під назвою «Будет день». У збірнику були надруковані мої перші оповідання, коли не брати до уваги мої перші прозові публікації в газетах «Русская правда» і «Русское слово» – починав я писати російською.

Школою для мене стала «Закарпатська правда» – цій газеті я віддав цілих десять років, прийшовши на роботу до неї 14 березня 1945-го.

У газеті надруковано не тільки чимало моїх кореспонденцій уже при вільних умовах Закарпаття, але і чимало нарисів, зарисовок, публіцистичних статей, оповідань.

Першою радянською освітою для мене були курси газетних працівників при республіканській партшколі ЦК КПУ в Харкові від березня по жовтень 1946 року. В Харкові я навчався українській мові, тут прочитав уперше твори Шевченка і Франка, Лесі Українки і Коцюбинського. До Харкова я цих письменників не знав, якщо не брати окремих їхніх хрестоматійних речей.

Стефаника я впізнав ближче тоді, коли мене звинувачували, ніби я сам пишу під Стефаника.

Такі явища, як письменницький почерк, стиль, тематичні зацікавлення, впливи, проблеми здаються мені майже невідомими. Мені бачиться, що я пройшов мимо них, як не парадоксально це звучить.

Справа, ймовірно, в тому, що писалося так, як писалося, що я сам не ставив умисно жодної проблеми, стараючись силоміць розв'язувати її. Я писав завжди про те, що мене найбільше хвилювало, й від чого я просто не міг відійти. До всього я писав про те, що мене турбувало неспокоєм. Я не виробляв у собі якоїсь системи охоплення життя моїх краян якомога ширше тематично, проте я був навіть здивований, коли, складаючи свій двохтомник в 1981 році з раніше написаних творів, побачив: багато сторінок життя моїх земляків знайшло відбиток у моїх оповіданнях, повістях, як і різні режими на Закарпатті теж тут показані. Немало і проблем зачеплено в написаному. Врешилі, пам'ятаєте сам: на листку зі змістом двохтомника, що у Вас, позначено було, котре оповідання якого питання торкається.

В останні роки мене більше і більше хвилюють проблеми морально-етичні. Їм я і віддаю свою увагу. Переконався остаточно: найпрекрасніші зі всіх засад у світі – засади соціалізму. Що може бути прекрасніше за «від кожного по здібностям, кожному по потребі»? Що може бути прекрасніше, аніж суспільство без експлуататорів та експлуатованих, з правами на труд, навчання, охорону здоров'я, забезпечення в старість, з принципами «людина людині – друг, товариш і брат»? Але подібне суспільство повинно розвинутися, утворитися внаслідок розвитку. Воно з неба не впаде. Одних гасел для цього мало. Воно не прийде саме по собі. І тут справді є над чим думати, про що дбати літературі, не тільки економістам, державникам, юристам, вченим тощо. Тут праці вистачає всім-всім. Для суспільства ще треба так багато зробити попри зроблене досі. Тут є до чого докласти руки. Література повинна готувати людину внутрішньо, духовно до того, аби вона, людина, піднялася до висот... Гадаю, що питання моралі, етики, духовного багатства, доброти, елементарної людської порядності, відчуття обов'язку одного перед багатьма, всіма, а не всіх, перед одним нині важливіші, аніж будь-коли раніше. Література тут повинна виконувати функцію і великого вчителя-мораліста, і наставника-провідника, і щедрого мудреця, котрий бачить, відчуває, передбачає більше за інших.

За отих інших, що їм не дано проникати в глибини душі, настроїв, розуміння духу часу. Чи не відстає тут література в задачі, що час покладає на неї?.. Гадаю, що саме наш час так потребував би вельтів Духа, письменників пророків!.. Ймовірно справи в 19-му столітті були кращі щодо цього.

2. В оповіданні «Криниця діда Василя» є образ колиски як символу життя, вічності, народу, змінності поколінь. Чи ви надаєте образіві колиски такого символічного значення і чи надалі Ви звертатиметеся до нього?

Колиска-символ з'явилася у мене уже після того в оповіданні «Криниця діда Василя», як пройшла нелегка і затяжна підготовка до написання роману «Колиска» - робота над романом попереду. Більше! Коліску-символ я ввів у оповідання умисно, уже «експлуатуючи» основний ідейний задум майбутнього роману. Так би мовити, уже відбувається мовби якість випробування задуму для роману нехай і в деталях всього, проте істотній деталі в оповіданні зараз. Літературні критики звернули на цю деталь увагу. І це добре. Це підтверджує правильність мого ідейного заміру. Колиска як предмет побутовий справді має велике символічне значення попри своє утилітарне призначення. З душевним трепетом чекаю тої днини, коли ляжуть на столі перші сторінки роману «Колиска». Надто довго до цього твору готуюся, багато на нього покладаю надій, вірю у цей твір ще й тому, бо в ньому буде закумуляований мій увесь дотеперішній фаховий досвід. У запитанні цілком правильно і точно вгадано мій основний задум і намір в майбутньому творі.

3. Важка і складна історія Закарпаття наклала психологічний відбиток на умонастрої ваших земляків, як відповідно і возз'єднання з матір'ю Україною. І минуле народу, і ті психологічні «залишки» не просто «вивести» з пам'яті. І не слід. Як історія краю зацікавлює і яку частку посідає у вашій творчості?

Чистих, коли так сказати можна, історичних творів у мене досі немає. Проте історія мого рідного краю знаходить відображення в написаному. Для прикладу:

Оповідання «Чайки летять на Схід» хоч і мале за своїм обсягом, проте воно відбиває в собі один з найбільших за значенням періодів історії Закарпаття. А саме: період боротьби за визволення і возз'єднання.

Повість «Терен цвіте» відтворює складність безземелля на Закарпатті в час буржуазної Чехосло-

ваччини (1918-1938), так звану земельну реформу і боротьбу довкола неї. В оповіданні «Ярина» показано також складність життя в Закарпатті у переддень визволення. «Плуг» відбиває колективізацію і становлення нового у наш час. Темі революційної боротьби присвятив я повість «Чорна сальва» - твір показує час 1930-их років на Верховині. Тобто: історія мого краю – у моїх творах. Та найбільше попереду. В романі «Колиска» сподіваюся показати Закарпаття на тлі історичного часового відтинку продовж кількох десятиліть зі змінами державних і суспільних режимів.

Щодо умонастроїв, психології з її залишками і набутками в час «новий» (в сучасність), то справді, тут для літератора широка царина діяльності. Децю мені вдалося вже зробити у показі закарпатців, та більше зробити належить. Гадаю, що автор росте, дорослішає, набирається сил, мужніє, міцнішає разом зі своїми творами і героями у творах. Існує не тільки закономірність розвитку дії у творі, логіки розвитку характеру того чи іншого героя, але і закономірність розвитку літератора в розумінні фаховому. Можуть тут бути якісь відхилення від норми: один літератор може в молодості зробити те, що не під силу йому вже у час зрілості. Інший іде закономірно чи по висхідній. Мені здається, що автор повинен засвідчувати постійний ріст, нагромаджуючи сили, вміння, збагачуючись досвідом життєвим. Саме внаслідок уже багатьох років переконаюся: для належної глибини відтворення того чи іншого явища, персонажу, дії літератору потрібні не тільки добрі знання мови, вміння бачити і розуміти, але й самому знести, зажити, коли хочете, нарадітися й настраждатися чимало...

4. Нова соціалістична дійсність, добробут, нові суспільні настрої. Як відбиваються у творах, як увиходили у вашу свідомість?

Одне з найскладніших питань.

Нова дійсність прийшла не тільки з великою радістю обнови, не тільки з висотами і неозорими горизонтами для виявлення людського духа, для можливості реалізуватися людським здібностям в найкращому розумінні слова. Нова дійсність виявила в моєму краї чимало і потворного, зовсім протилежного соціалізму, крацим його засадам. Нова дійсність дала можливість проявитися часто і злу, котре нову дійсність тільки компрометувало, шкодило їй. У Закарпатті нова дійсність висунула чимало проблем соціального, політичного, економічного, морального характеру (втім етичного і т.п.) в окремих випадках закарпатці витримували «пробу новим», а було чимало і такого, де в силу непередбаченості до нового нездатні були собою утвердити найкраще. Віки неволі в Закарпатті виробляли свій тип догідника, пристосування, чинодрала і т.п. І в наш час продукт віків заявив про себе на різних ділянках життя. На жаль, попри тих прекрасних людей, що прибули на Закарпаття допомагати будувати нове в перші роки після визволення, до нас прибуло і чимало «шукачів щастя», зручної квартири, посад. Ці люди сильно нашії дійсності нашкодили, виявляючи часто цілковиту безцеремонність, не рахуючись з умовами і складностями самого Закарпаття. Це справді цікава тема і привід для роздумів літератору.

Щодо так званого добробуту.

Найвищим «добробутом» є добробут духа! Наша дійсність відкриває для такого добробуту широкі простори. От лихо тільки в тім, що не кожен нині дбає про добробут духа. Відбувається на наших очах якась груба матеріалізація всього. Відносин між людьми, ставлення до праці, до посади, до покликання і т.д. і т.п. гадаю, що проповідуючи «бытие определяет сознание», ми допустили в корені грубезну помилку. Треба б навпаки! «Сознание определяет бытие!» От тоді на перший план і прийшов би дух, людина зі своїм не шлунковим нутром, а людина з серцем, з душею і розумом.

Та подібне з мого боку уже попахе ревізією. Мабуть, на подібному варто й зупинитися. (Як можна про «сознание» на першому плані, коли «матерія первинна?»)

5. Творчі плани? Зацікавлення?

І творчих планів чимало, і зацікавлень багато.

Щодо найближчого часу. Маю на обов'язку закінчити твір «Кому повім печаль?..» (імовірно, точнішою буде назва «Захмелений біль». На назві твору я ще остаточно не зупинився.) Річ пишеться на замовлення Держкомвидаву, тема її – проблема боротьби з алкоголізмом. Алкоголізм – явище соціальне. Алкоголізм вражає наше суспільство дедалі страшніше. Він є великим нашим внутрішнім ворогом. Від того, як вдасться (і чи вдасться?) нам побороти зло алкоголізму, залежить благобут нашого майбутнього. Залежить віддалене майбутнє нашого народу, вірніше, нашого суспільства.

Тенденція алкоголізму братися по кривій угору не може не турбувати всіх нас, в тім числі і літераторів.

Зацікавлень у мене чимало. Та, сподіваюся, в близькому часі основним таки стане Література. Досі я надто багато і щедро витрачав себе на речі, що віддалені від Літератури. На цьому багато і втратив. Треба уже й за розум взятися!..

Оце, здається, Миколо Григоровичу, і все!

Лихо цього листа, що він задовгий. А точніше – балакучий. Коли чоловік впаде в балакучість, він завжди ризикує наговорити і громаду дурниць. Не судить за них у цьому листі мене строго. Змилюється наді мною!..

Обнімаю Вас, цілую руки Галі, маленькій – здоров'я і щастя!

Ужгород, 24 серпня 1981 р. Ваш щиро Іван Чендей

До друку підготувала **Марія Трещак**